

JENNY JARLSDOTTER
WIKSTRÖM

BARAD I KÖPENHAMN

Nymaterialistisk litteraturläsning

TFL 2023:2–3. LITTERATUR OCH MATERIALITET

DOI: <https://doi.org/10.54797/tfl.v53i2-3.23569>

ISSN: 2001-094X

– Essä –

Copyright © 2024 Author(s). This is an open access article distributed
under the terms of the Creative Commons CC-BY 4.0 License
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

I.

”Language has been granted too much power.”¹ Så inleder Karen Barad artikeln ”Posthumanist Performativity. Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter” från 2003, som kan sägas utgöra en viktig föregångare till den skärpta uppmärksamhet gentemot materialitet vars litteraturvetenskapliga implikationer undersöks i detta nummer av *Tidskrift för litteraturvetenskap*. Med denna utsaga vill Barad ha sagt att de språk- och meningsorienterade analysmodeller som hon menar har dominerat humanistisk forskning inte är goda nog. Varje ny teoretisk vändning – den språkliga vändningen, den semiotiska vändningen, den kulturella vändningen – omvandlar materiella fenomen och ting till språkliga representationer och undviker att undersöka själva tingen, enligt Barad.² Hur är detta möjligt, frågar hon sig, givet att materialitet och kroppar otvivelaktigt är alltings förutsättning, också språkets. Utan stämband, luftflöde och mun att tala med, inget språk. Utan pappersmassa och bläck, pergament, eller binär kod, ingen skönlitteratur.

Barads påstående att språk och representationer tilldelats för mycket makt på materiens bekostnad kan betraktas som den springande punkten i den teoretiska rörelse som kommit att kallas feministisk nymaterialism. Barad och andra nymaterialister som Rosi Braidotti, Jane Bennett och Vicki Kirby vill skapa metoder för att undersöka och komma i kontakt med materialitet, ting och miljö som inte tar omvägar via subjektivitet, epistemologi, språk och representation.³ Man kunde säga att de vill kringgå perceptionens problem och börja hos objektet i stället för hos det betraktande subjektet. Objektet eller materien blir för dem också ”performativa”, som i titeln på Barads artikel.⁴ I lika hög grad som subjektet skapar också materien

eller naturen effekter, affekter och mening; materien är med Barad ”agentiell”, den besitter en egen sorts agens eller ”vikt” som forskare inom exempelvis kulturstudier, feministiska studier och kritisk samhällsteori inte ännu helt lyckats artikulera eller ta i beaktande.⁵ Den skiljelinje som dragits mellan subjekt och objekt är konstlad och osann, en tankechimär som upprättats på subjektets villkor och objektens, materiens, bekostnad.⁶ Kort sagt är den feministiska nymaterialismens mål att synliggöra ”unexamined habits of mind” och skapa annorlunda relationer till kroppen, naturen och materialiteten och på så vis lägga grunden till en annorlunda etik – en som tar ickemänskligt liv i beaktande.⁷ För att förstå naturfenomen – och vad är egentligen *inte* ett naturfenomen, om vi följer Barad? – och människans del i dem räcker de analysmodeller som enbart arbetar med språk, epistemologi och förståelse inte till längre. För att parafasera Kate Sopers ofta citerade kritik av den språkliga vändningen: det är inte språket som drabbas av klimatuppvärmning.⁸ För även om frågorna om materiens agens som nymaterialisterna ställer inte är nya – de återkommer genom filosofihistorien, som bland annat Carin Franzén visat – är situationen idag delvis ny.⁹ I en tid präglad av miljöförstörelse, klimatförändring, massutrotning och politisk utarmning kan nymaterialisternas etisk-politiska program framstå som en källa till kraft och hopp. Min upplevelse är att en hel del av oss litteraturvetare kan känna oss träffade av Barads (och Sopers) pekande finger. Och man vill ju vara, som det heter, en del av lösningen.

Ett led i kampen för artöverskridande jämlikhet, enligt ovan nämnda teoretiker, är att hitta och skapa representationer som *inte* exploaterar och passiverar naturen. Det åligger vetenskapen att producera hållfasta och goda teorier och gestaltningar av naturen som inte har ständig slagsida åt det mänskliga, menar Barad. Det som behövs, skriver hon, är en omvärdering av både fysik och metafysik, eller alla grenar av tänkandet som implicit stöder sig mot ”gamla idéer” om hur den materiella världen fungerar. Men eftersom dessa ”gamla idéer” – här syftar Barad bland annat på de Newtonska lagarna – också format själva indelningen av världen i kategorierna ”det sociala” eller ”det kulturella” respektive ”det naturliga” behöver också samhälls- och kulturvetenskaperna stöpas om.¹⁰

För litteraturvetenskapens del utgör emellertid de feministiska teo-

rierna om materiens natur och meningsskapande effekter en särskild utmaning. Nymaterialisterna är kritiska till representationer eftersom de tillhör en mänskligt språklig och kulturell sfär som prioriterats på materiens och det mer-än-mänskligas bekostnad.¹¹ När man överför deras uppmaningar att överge språkliga, ja, man kunde rent av säga mänskliga perspektiv till förmån för materiens dito till ett litteraturvetenskapligt sammanhang uppstår friktion, eftersom litteraturvetenskapens ämne och föremål är just *litteratur* – berättande och lyriska bilder, gestaltningar av eller reaktioner på världen, men aldrig världen i sig. Även den mest lyhörda ekopoesi är textuell representation, och på så sätt principiellt lika tvivelaktig som en borgerlig 1800-talsroman (för att nämna en genre som ibland framställs som särskilt människocentrerad). Och dessutom: litteraturvetares utgångspunkt är att granska, uttolka och värna en kulturell produkt vars särskilda, bortomverkliga ontologiska status nymaterialismen ägnar en stor del av sin kraft åt att åsidosätta och kritisera. Om alla fenomen är likvärdiga i en monistisk, platt ontologi är det helt enkelt inget speciellt med konst eller litteratur.¹² De litterära verken är lika viktiga, eller lika oviktiga, som allt annat.

Många har kritiserat den feministiska nymaterialismen utifrån andra fält.¹³ Det som sysselsätter mig är inte nymaterialismens bristande politiska udd, eller dess kanske tveksamma anspråk på fräschör och nyhet som ledet ”ny-” anspelar på. Jag tycker att den feministiska nymaterialismen utför ett betydelsefullt värv och påverkar teoretiska positioner i en positiv riktning. Den basala frågan som jag inte lyckas få något tillfredsställande svar på lyder: är det möjligt att använda nymaterialistisk teori inom litteraturvetenskapen, givet att litteraturvetenskaplig forskning alltid handlar om verk skrivna av människor, för människor? Går det utan att allt det som verkligen är radikalt med det nymaterialistiska perspektivet blir urvattnat och förångas, eller stelnar och blir mallar och förutsägbara metoder? Jag vill att det ska gå. Men ärligt – går det?

Det kan framstå som en onödigt problematiserande retorisk gest. Alla har förstås rätten att plocka ut de resonemang ur exempelvis Barads verk som de tycker ger skönlitterärt material djup och genklang; det är ju ofta så vi litteraturvetare arbetar, vi tar det som bränner till i exempelvis filosofiska eller statsvetenskapliga texter

och utelämnar annat som inte talar till vårt material. Samtidigt går inte konflikten att vifta bort på något enkelt vis. Den handlar dels om antropocentrism, dels om materialitet. Litteratur är inte svamparnas eller mineralernas egna ord utan ohjälpligen människors språk. Språk är förvisso materiellt – ord på papper, ord i rummet – men samtidigt är litteraturen inte bara det utan också immateriell. Den är intryck, tankar, bilder, metaforer; språkliga former som skapats av ett subjekt för att uppfattas av ett annat subjekt. Ur en etisk synvinkel kan man givetvis stipulera att alla litterära verk är eller bör uppfattas som materiellt-diskursiva, för att använda Barads begrepp, men exakt på vilket sätt de fungerar i det avseendet är besvärligt, kanske omöjligt att förklara. Studier som analyserar litterära artefakter med de modeller exempelvis Barad tar fram kan på så vis bara lyckas om de lägger en parentes runt hennes första postulat: att språket givits för mycket makt.

II.

Å andra sidan menar nymaterialisterna att representationers kvalitet, komplexitet och sanningsenlighet spelar stor roll.¹⁴ Ett sätt att närma sig det jag i min forskning uppfattat som ett dilemma mellan olika positioner i förhållande till skönlitteratur och nymaterialism är att se på hur exempelvis en auktoritet som Barad använder sig av skönlitteratur. Hon bygger nämligen, kanske lite förvånande, inledningen till boken *Meeting the Universe Half-Way. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (2007) på en läsning av Michael Frayns pjäs *Copenhagen*, som gestaltar fysikern Werner Heisenbergs besök hos Niels Bohr och hans hustru i Köpenhamn 1941.¹⁵ Det är anmärkningsvärt att Barad, givet att hon menar att representationer fått för mycket uppmärksamhet, ägnar tjugofem sidor åt att spegla och analysera en pjäs. Hennes tolkning av *Copenhagen* är det första läsaren möter och den blir därför tongivande för läsningen; det fikionaliserade mötet mellan Bohr och Heisenberg görs till ett prisma som riktar läsningen och begripliggör det Barad vill komma åt för en läsare som sannolikt inte är fysiker. Därmed borde det finnas något att hämta här för en litteraturvetare på jakt efter svar.

Frayns pjäs behandlar alltså mötet mellan kärnfysikerna Heisenberg

och Bohr i Köpenhamn mitt under andra världskriget. Dess tematik berör etik och moral, och dessa blir konkreta genom att Frayn ställer upp tre möjliga händelseförlopp som fokaliserar dramats olika personer.¹⁶ Pjäsen kretsar kring den tyska atombomben, som Heisenberg hade i uppdrag att utveckla. Var det Heisenbergs oförmåga att förstå kärnfysiska processer som gjorde att Tyskland inte lyckades skapa någon bomb, eller försinkade han medvetet processen? Det svarar inte pjäsen på, men den drar paralleller mellan karaktärerna och det fysikaliska begrepp som kallas Heisenbergs osäkerhetsprincip: kanske liknar människor partiklar på det viset att man inte helt och hållet kan bedöma var de befinner sig, eller vilka deras motiv är, på samma sätt som man inte kan mäta både en atoms position och dess rörelsebana samtidigt. Det är denna tematisering, eller rättare sagt metaforisering av osäkerhetsprincipen Barad använder som ingång när hon ska beskriva sin egen forskning och dess insatser.

Syftet med att diskutera ett konstverk är dock inte att visa på dess förtjänster som gestaltande verk, utan att hennes egna synpunkter ska stå i tydligare dager.¹⁷ Frayns pjäs blir en "useful counterpoint".¹⁸ Det är på sätt och vis fråga om traditionell kritik: forskaren Barad kritiserar författaren Frayn för att fara med osanning och skapa kopplingar och analogier där inga finns. Frayns gestaltning ger en felaktig bild av pjäsens uttalade huvudperson kvantfysiken, menar hon. Hon citerar förhållandevis långa utdrag ur Frayns pjäs och vänder och vrider på dem för att visa på hur pjäsen fått historia, konstnärlig frihet, etik och inte minst kvantfysik om bakfoten.¹⁹ Pjäsförfattaren är i själva verket inte alls intresserad av kvantfysik, utan av mänsklig moral. Därigenom gör han naturen till en fond eller spelplats för kulturen och reproducerar sålunda den cartesianska skiljelinjen mellan natur och kultur, där kulturen är primär och meningsskapande och naturen sekundär, stum och tom på mening, menar Barad. Frayn metaforiserar Heisenbergs osäkerhetsprincip så att den kan appliceras på människan och osäkerhet beträffande människors inre tillstånd – deras tankar, känslor och motiv. Denna metaforisering benämner Barad "analogisk metodologi".²⁰ Det är just metaforiseringen eller transponeringen från en skala (fysikens mikroplan) till en annan (människans makroplan) som hon anmärker på. Genom att använda Heisenbergs osäkerhetsprincip som metafor eller analogi tappar

Frayn bort det radikala i den kvantmekanik som Bohr utvecklar, vars kärna med Barads ord kan förstås som ett ifrågasättande av hela den västerländska metafysikens tro på att det finns någonting som individuella objekt med bestämda egenskaper.²¹

Barad menar därtill att Frayn själv undviker att ta ansvar för den konkreta historiska situation han gestaltar. Ur litteraturvetenskaplig synvinkel blir detta intressant. Å ena sidan blir Barads noggranna genomgång av Frayns pjäs en tydlig indikator på att hon anser att konstnärliga gestaltningar är viktiga. Å andra sidan ställer hon Frayn till svars för att han missförstått kvantmekanik. För en litteraturvetare är det inte alls underligt att Frayn fiktioniserar och hittar på samband som inte finns. Det handlar om konstens autonomi och författarens rätt att bygga världar i fiktionen. För Barad är det tvärtom oförsvarligt. Konstnären och forskaren bär samma ansvar för världen och båda måste anstränga sig för att representera den på bästa möjliga vis. Hon frågar retoriskt: ”does the artist not have some obligation to history?”²² En litteraturvetenskaplig läsning av pjäsen skulle knappast innehålla samma stränga anmärkning. Men för Barad är konsten inte autonom, eftersom varken autonomi eller identitet existerar på den kvantmekaniska nivå som hon undersöker. Konstens autonomi och konstverkets gränser visavi världen det skildrar är helt enkelt en icke-fråga för henne, varför också konsten kommer att bli ansvarig inför historien på samma sätt som forskningen.

Ur litteraturvetenskaplig synpunkt blir frågan här om Barads kritik är berättigad. Hon kritiserar ju inte *Copenhagens* konstnärliga meriter, utan dess sanningshalt. Är det konstens uppgift att representera verkligheten ”korrekt”? Ett jakande svar på detta spørsmål kan ta sin utgångspunkt i Barad-citatet jag inledde denna text med. Om språket givits för mycket makt på materiens bekostnad behöver detta förhållande justeras, och mer rättvisa kan då eventuellt uppnås genom att språket representerar mer korrekt, så att naturen frammanas i sin komplexitet snarare än som en metafor eller symbol för mänskliga erfarenheter. Jag har hittills lyft fram metodologiska krockar mellan litteraturvetenskap och nymaterialism, men just den här punkten handlar inte så mycket om metod som om konstsyn. Om jag vill hävda att konsten får göra vad den vill i egenskap av just konst får jag ingen hjälp av Barad. Hon tycker nämligen inte det.²³

Barad beklagar sig över hur populärvetenskap (och indirekt konstnärliga verk) metaforiserar kvantforskningens resultat och skapar ”analogiskt tänkande” som inte grundats i vetenskapliga rön.²⁴ Det går alltså inte att transponera eller metaforisera fenomen från en kvantnivå till en social nivå, menar Barad. Den utsagan kan förstås som ett slags förmaning. Barads begrepp är giltiga på kvantnivå – men för den litteraturvetare som vill säga att en text är ”diffraktiv”, för att använda ett av hennes begrepp, blir det svårt. Givetvis behöver man inte lyssna till en teoretikers tolkningsanvisningar, eller reflektera över tänkares intentioner, men i Barads analys av *Copenhagen* kan man ändå läsa in en uppmaning till försiktighet vad gäller begreppens räckvidd och rörelse. Överfört till litteraturvetenskapliga sammanhang blir hennes varning riktad mot den forskare som vill använda sig av hennes kvantmekanistiska teorier för att förstå konstverk bättre. Kanske ska man – kan man – inte alls använda Barads begrepp för att förstå litteratur? Samtidigt gör hon ju det omvända: hon tar en pjäs och bygger genom den en analys av vilka konsekvenser en felaktig förståelse av materien får.

I boken *Meeting the Universe Half-Way* etablerar Barad två begrepp som sedan ställs mot varandra: reflektion och diffraktion. I detta stöder sig Barad på feministiska analyser av visuella metaforers etiska och politiska implikationer.²⁵ Reflektion innebär spegling, ett sökande efter likhet och bekräftelse. En reflektiv metod handlar om att leta efter hur ett objekt – exempelvis en roman – speglar verkligheten. Reflexivitet innebär visserligen att forskaren ger akt på sin egen roll i forskningsprocessen, som en del i en trio bestående av objekt, subjekt och representationer av objektet. Men den här reflexiviteten är inte nog, menar Barad. I en sådan reflekterande bild av vad forskning ska producera förblir forskaren åtskild från det som ska beforskas, forskarens autonomi bevaras och objektet förblir i sin tur objekt, utan kraft att påverka vare sig forskaren eller representationerna hon eller han arbetar med. Diffraktion, skriver Barad, ”does not fix what is the object and what is the subject in advance, [...] unlike methods of reading one text or set of ideas against another where one set serves as a fixed frame of reference [...]”.²⁶ En diffraktiv läsning kan alltså inte utgå från att en (skönlitterär) text ska granskas utifrån en annan text (exempelvis Barads text om diffraktion). Möjligen kunde man tänka sig att det

är ett essäistiskt grepp som förespråkas här: att läsaren-skribenten låter texterna han eller hon möter förändra honom eller henne och att själva förändringsprocessen är det som ska gestaltas, samt att läsaren-skrubenten ska beakta vad apparaten – läsandet och skrivandet – synliggör, och vad som av nöden faller i skugga eller förblir otillgängligt. I så fall är diffraktion inte nödvändigtvis särskilt främmande för litteraturvetenskaplig praxis. Diffraktion, hävdar Barad, ”involves reading insights through one another in ways that help illuminate differences as they emerge, how different differences get made, what gets excluded, and how those exclusions matter”.²⁷ Är inte det Barad beskriver här helt ordinär, noggrann och omsorgsfull litteraturvetenskaplig läsning? I så fall är problemet jag ställde upp i inledningen överspelat och litteraturvetenskapen kan fortsätta som den alltid gjort.

III.

Hittills har jag lyft fram läsning och tolkning av skönlitteratur, men frågan om skrivande är heller inte oväsentlig, inte minst när det gäller Barads läsning av *Copenhagen*. Hon föreslår närmare bestämt ett korrektiv i inledningen till *Meeting the Universe Half-Way*: en annan, mer vetenskapligt korrekt pjäs. ”En övning” kallar hon sitt resonemang, där hon ersätter Frayns metaforisering av Heisenbergs osäkerhetsprincip med en egen, som bygger på Bohrs komplementaritetens princip.²⁸ Genom att föreställa sig en pjäs om komplementaritet snarare än osäkerhet vill Barad visa på hur en sådan pjäs hade kunnat diskutera inte epistemologi – vad vi kan veta om något – utan ontologi – vad något är. Hon skapar alltså ny skönlitteratur; även om inte läsaren av hennes bok får läsa hela den nya pjäsen får vi reda på vad den innehåller.

En hel del av de nymaterialistiska tänkarnas verksamhet går i själva verket ut på att – med ett litteraturvetenskapligt snarare än filosofiskt begrepp – *gestalta*. Nya fenomen kräver nya begrepp, och nya begrepp kan generera nya fenomen. En inte oansenlig del av de nymaterialistiska texterna bär följdriktigt på inslag som kunde kallas lyriska i sin strävan att ge idéer adekvata språkliga dräkter. *Nomadiska subjekt, onto-epistemologi, agentuell realism, det agentiella snittet, semiotisktdiskursiv, ting-kraft, naturkulturer, Chthulucen* och andra termer har

skapats som försök att stöpa tänkandet i nya, bättre former. Sökandet efter andra former för tänkandet genererar alltså gestaltande, poetiska begrepp, som i sin tur ska generera förnyelse. Trots att nymaterialisterna generellt förhåller sig kritiskt till språkligt orienterade förståelsemodeller nyttjar de sig ändå av språkets makt, eller kraft, att skapa och forma tankar. Och vad skulle de annars göra?

Det som står på spel här är, sammanfattat, föreställningsförmågan, konstens och litteraturens kraft att göra motstånd snarare än agera medlöpare. Problemet är att medlöperiet och motståndet måste ske med samma medel: språket, och i förlängningen representationen. Om forskare (liksom författare) med Barad bär ett ansvar för att göra motstånd mot rådande normer om kulturens särställning visavi naturen liksom emot mänsklighetens suveräna position som uttolkande och skapande subjekt i världen, måste det också hos nymaterialisterna finnas en tro på språket som plats för motstånd, trots den antropocentriska problematik som vidlåder det. Men frågan om konstens roll, subjektet och perceptionen, läsaren och läsningen som erfarenhet, kvarstår. Skönlitteraturen får finnas – om den är etiskt och politiskt riktig – men får litteraturvetare det, eller borde vi omvandla oss till poeter som liksom Barad själv gestaltar *bättre* snarare än analyserar, kritiserar eller upphöjer det befintliga? Vi är alltså tillbaka där vi började: i dilemmat.

IV.

Men när jag själv brottas med denna rundgång börjar jag fundera. Litteraturvetare dras kanske till detta teoretiska kluster just för att det *inte* fungerar så bra, inte faller så väl ut? Jag tänker på en essä av dekonstruktivisten Paul de Man, vars verk om litterära och språkliga labrynter kan sägas representera just ett sådant förhållningssätt till språket som Barad irriterar sig på. I essän kartlägger de Man den litteraturvetenskapliga debatten på 1970-talet och reflekterar över olika positioner, som han uppfattar bildar en pendelrörelse mellan uppenbarelse och tillbakaryggande.

The double movement of revelation and recoil will always be inherent in the nature of a genuine critical discourse; its presence in these essays

bears witness to their vitality. It can appear in infinitely varied versions and this diversity creates the possibility of a history of critical trends and movements.²⁹

Dessa pendelrörelser är, menar de Man, i sig ett tecken på livskraft inom ett fält. Kanske är sådana här dubbla rörelser mellan uppenbarelser och inbromsningar, fascination och motvilja, också ett tecken på omsorg. Min poäng är inte att litteraturvetenskapen ska upphöra att engagera sig i materiellt orienterad teori, tvärtom. Just för att det är krångligt är det värt tid och ansträngning. I början på denna text framhöll jag att det är hoppet om att kunna påverka världen i en bättre riktning som får litteraturvetare – till exempel jag själv – att knyta an till den materiella vändningens särskilda tankegods. Men dessutom tror jag att det är just det svåra, det knöliga och besvärliga i sammanjämkandet av litteraturvetenskap, skönlitterära uttryck och ett fokus på materialitet som fascinerar. Det är svårt – och därför meningsfullt. Sedan kanske just denna svårighet, eller artikulerandet av den, inte är det som premieras inom vetenskapssamfundet idag. Kanhända är det just detta som Barad menar när hon skriver att vetenskapen, hur den utövas och vad vi tänker att den är, måste göras om. Snarare än att litteraturvetare ska leta efter ”goda” eller ”duktiga” verk som uppfyller kraven på korrekt representation kanske vi ska leta efter bångstyriga verk, eller sträva efter att bibehålla dilemman och krångel, som en form av omsorg om vårt värv och för skönlitteraturen som kunskaps- och konstform. Och möjligen är det just detta Barad själv gör när hon – motsägelsefullt nog – tar *Copenhagen* på så stort allvar trots att den bara är en pjäs.

Noter

- 1 Karen Barad, ”Posthumanist Performativity. Toward an Understanding of How Matter Comes to Matter”, *Signs* 28 (2003:3), 801.
- 2 Barad, ”Posthumanist Performativity”, 801f.
- 3 Se till exempel Rosi Braidotti, *Metamorphoses. Towards a Materialist Theory of Becoming* (Cambridge: Polity Press, 2002) och densamma ”Posthuman, All Too Human. Towards a New Process Ontology”, *Theory, Culture & Society* 23 (2006:7–8), 197–208; Jane Bennett, ”A Vitalist Stopover on the Way to New Materialism”, Diana Coole & Samantha Frost (red.) *New Materialisms. Ontology, Agency, Politics* (Durham: Duke University Press, 2010), 47–69 samt den-

- sammans *Vibrant Matter. A Political Ecology of Things* (Durham: Duke University Press, 2010); Vicki Kirby, *Quantum Anthropologies. Life at Large* (Durham: Duke University Press, 2011).
- 4 Barad, "Posthumanist Performativity", 802. Se även Karen Barad, *Meeting the Universe Half-Way. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning* (Durham: Duke University Press, 2007), 49.
 - 5 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 183.
 - 6 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 179.
 - 7 Barad, "Posthumanist Performativity", 802. Se även Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 49.
 - 8 "In short, it is not language that has a hole in its ozone layer; and the 'real' thing continues to be polluted and degraded even as we refine our deconstructive insights at the level of the signifier". Kate Soper, "The Idea of Nature", Laurence Coupe (red.) *The Green Studies Reader* (New York: Routledge, 2000), 124.
 - 9 Se Carin Franzén, "Vägal i subjektivitetens historia. Det moderna subjektets genealogi som posthumanism avant la lettre", *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift* 20 (2017:2), 94–107.
 - 10 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 24.
 - 11 För en sammanfattande och analytisk översikt av nymaterialistiska resonemang om representation och materialitet se Astrida Neimanis, "No Representation without Colonisation? (Or, Nature Represents Itself)", *Somatechnics* 5 (2015:2), 135–153.
 - 12 Se Peter Degerman, *Tala för det gröna i lövet. Ekopoesi som estetik och aktivism* (Lund: Elleströms, 2018), 32.
 - 13 Se exempelvis Andreas Malm, *The Progress of this Storm. Nature and Society in a Warming World* (London: Verso, 2016), 110ff; Anne Phillips, *The Politics of the Human* (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 129ff; Sara Ahmed, "Open Forum Imaginary Prohibitions. Some Preliminary Remarks on the Founding Gesture of the 'New Materialism'", *European Journal for Women's Studies* 15 (2008:2), 23–39.
 - 14 Se till exempel Astrida Neimanis, "No Representation without Colonization? (Or: Nature Represents Itself)".
 - 15 Michael Frayn, *Copenhagen*, ny utg. (London: Methuen, 2003).
 - 16 En uttömmande analys av debatten kring Frayns pjäs gör Katrine Antonsen, "Ethical Force of Fictionalization in Michael Frayn's *Copenhagen*", Jakob Lothe & Jeremy Hawthorn (red.), *Narrative Ethics*, (Amsterdam: Rodopi, 2013), 121–135.
 - 17 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 7.
 - 18 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 5.
 - 19 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 12ff.
 - 20 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 8.
 - 21 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 19.
 - 22 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 9.
 - 23 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 155. I resonemanget om kroppars gränserns genomsläpplighet och rörlighet stöder Barad sig dels på cripteoretiska resonemang, dels på Donna Haraways cyborgmanifest. Se Donna Haraway, *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature* (New York: Routledge, 1991), 149–181.
 - 24 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 6.

- 25 Se Evelyn Fox Keller & Christine R. Grontkowski, "The Mind's Eye", i *Discovering Reality. Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, and Philosophy*, Sandra G. Harding & Merrill B. Hintikka (red.) (Dordrecht: D. Reidel, 1983), 207–224.
- 26 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 30.
- 27 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 30.
- 28 Barad, *Meeting the Universe Half-Way*, 20.
- 29 Paul de Man, "Literature and Language. A Commentary", i *Blindness and Insight. Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, 2:a rev. uppl., (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983), 289.